РОЗДІЛ 3.
ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

doi.org/10.31392/UDU-nc-series14-2025-33-20

УДК 373.5.091.3:78[:159.925-053.6

Михайло КІСЮК [1]

Аналіз особливостей прояву емоційного інтелекту підлітків на уроках музичного мистецтва в науково-методичній літературі

Концепція емоційного інтелекту є вагомим аспектом для здійснення освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти в процесі музичного навчання школярів підліткового віку. Феномен музичного інтелекту має безпосередній змістовий зв'язок із ментальністю людини, уявленням про картину світу, є складним явищем, поєднує розумово-інтелектуальні, емоційно-почуттєві, образно-інтуїтивні моделі поведінки особи. Особливості становлення емоційної сфери підлітків залежать від оточення; усвідомлення індивідуальних особливостей; ставлення до навколишнього світу, до себе; перебудови потреб і мотивів, поведінкових норм; зміни вимог суспільства до самих підлітків, що змушує погоджувати свої потреби з очікуваннями оточуючих та вимогами соціальних норм.

***Ключові слова*:** емоційний інтелект, підлітковий вік, музичне мистецтво, формування особистості.

Емоційний інтелект як предмет соціально-психологічного дослідження в останні десятиліття став широко розповсюдженим феноменом, який досліджується науковцями різних галузей знань. Концепція емоційного інтелекту є вагомим змістовим аспектом, що стала активно теоретично розроблятися та практично застосовуватися в методиці різних фахових напрямів освітнього процесу.

Проаналізувавши науково-методичну літературу, було встановлено, що емоційний інтелект – це стійка ментальна здібність, яка має позитивний вплив на міжособистісну взаємодію; це здатність людини розпізнавати та розуміти емоційні прояви, наміри, мотивацію та бажання інших людей та свої власні, а також здатність керувати своїми емоціями та впливати на емоції інших людей з метою ефективного вирішення практичних задач.

Доречно усвідомити, що таке складне явище, як ментальність, поєднує розумово-інтелектуальні, емоційно-почуттєві, образно-інтуїтивні, стереотипно усталені моделі поведінки, які зумовлені типом свідомості, оскільки на його основі виникає тип та образ мислення [10]. О. Реброва у своїх дослідженнях обґрунтувала сутність художньої ментальності. З дослідження професорки стало відомо, що цей феномен синтезує уявлення про картину світу за допомогою художньо-виражальних можливостей мистецтва в творчих процесах його сприйняття, творення, інтерпретації на основі культурно-історичних, етнонаціональних, освітньо-професійних факторів, які спрямовують формування індивідуального

[1] © ***Кісюк Михайло Павлович***, аспірант, Український державний університет імені Михайла Драгоманова. https://orcid.org/0009-0003-0224-7592

художнього досвіду та емоційно-духовної налаштованості особистості у відповідність до художніх цінностей суспільства [10].

До того ж виявлено, що особливості становлення емоційної сфери підлітків залежать від його оточення: батьків, друзів, інших людей. Підлітковий період охоплює проміжок від 10 до 15 років, що відповідає середньому шкільному віку. У цей період відбувається усвідомлення школярем своєї індивідуальності, змінюється його ставлення до навколишнього світу, до себе, до інших людей, відбувається перебудова потреб та мотивів поведінки. Водночас змінюються і вимоги суспільства до підлітків. У зв'язку з цим підлітку необхідно погоджувати свої потреби з очікуваннями оточуючих та вимогами соціальних норм. У цей період активно формується духовне багатство, моральність, набувається мистецький досвід, готовність до праці, здатність зайняти певну громадську позицію.

У психологічній літературі відзначається, що часто весь підлітковий період трактують як кризовий, як період нормальної патології, підкреслюється його бурхливий перебіг, складність і для самого підлітка, і для дорослих, які з ним взаємодіють. Г. Крайг та Д. Бокум наголошують, що підлітковий період розкривається у наукових доробках психологів як найбільш суперечливий, що зумовлено його кризовим та перехідним характером [6]. Завдяки цілісному підходу до аналізу процесу розвитку людини дослідники уважають, що її розвиток залежить від декількох взаємовпливів, а саме: біологічного, соціокультурного і власне психологічного. Це уможливлює зреалізувати комплексний підхід до цілісного аналізу розвитку людини залежно від періоду її розвиту, виявити «основні закономірності становлення людини як індивіда, особистості й суб'єкта діяльності» [6], оскільки на кожній стадії є свої «особливості фізичного, когнітивного, емоційного, психосоціального розвитку – процесу що характеризується високою індивідуальною варіативністю» [там само]. Це наштовхує нас на відповідне розуміння щодо можливості подальшого практичного здійснення поетапного процесу формування емоційного інтелекту кожного окремого індивіда з урахуванням його особистісного розвитку.

О. Чайковська у своєму дослідженні звернула особливу увагу на наявність конфліктності підлітків, які відрізняється низкою особливостей. Вони пов'язані із недостатністю їхнього життєвого досвіду й низьким рівнем самокритики, нездатністю до адекватної оцінки життєвих обставин, підвищеною емоційною збудливістю, імпульсивністю, руховою й вербальною активністю, загостреним почуттям залежності, прагненням до набуття певного статусу у референтній групі, негативізмом, неврівноваженістю збудження й гальмування. Вона встановила, що в даному віці особливу цінність набуває спілкування. Саме неуспішність у цьому виді діяльності найчастіше викликає внутрішньо особистісні конфлікти, вирішити які можна лише за допомогою навчання підлітків навичкам конструктивного, толерантного спілкування [14].

До здібностей підлітка Л. Туріщева, наприклад, відносить наступні: ініціативність у спілкуванні з однолітками; легке спілкування з дорослими та однолітками; збереження впевненості серед незнайомих людей; розуміння причин вчинків інших людей, мотивів їхньої поведінки; схильність брати на себе відповідальність, що виходить за межі, характерні для певного віку; володіння даром переконання, здатність зацікавити своїми ідеями [13].

Таким чином, із отриманих результатів роботи цієї дослідниці можна зробити висновки, що попри їх негативних проявів, частих конфліктних вчинків основними психологічними потребами підлітків є їх прагнення до спілкування з однолітками, самостійності і незалежності, емансипації від дорослих, до визнання своїх прав з боку інших людей. Наприклад А. Зимянський зауважує, що завдяки емпатії підліток «фільтрує» свої реакції й поведінку відповідно до почуттів, думок та станів іншої людини. Емпатія у підлітків залежить від ціннісних ставлень до об'єктів і суб'єктів, емоційної близькості з ними, що виникає у процесі спілкування. Автор наголошує, що емпатійність може закріплюватися як емоційна основа моральних якостей підлітків [3].

Співзвучні ідеї висловлює І. Єгорова. Вона вказує, що музика спонукає до співпереживання через механізм музичної емпатії, який включає перенесення життєвих станів інших людей на власні досвіди через ідентифікацію з ними, розуміння цих емоційних станів та співчуття до того, що сприймається, об'єднуючи це з взаєморозумінням [5].

Ми погоджуємось із концепцією авторки, яка визначає своєю метою з'ясування соціально-психологічних передумов розвитку моральної самосвідомості у підлітковому віці. Саме вони стають передумовою для розвитку емоційного інтелекту підлітків, оскільки цей процес у музичній освіті перебуває завжди у контексті музично-педагогічного спілкування, визначення та оцінки свого емоційного стану серед інших учасників комунікації. Тож, дослідниця наполягає на усвідомленні того, що у період дорослішання виникають психологічні передумови, серед яких вона виділяє «інтелектуальні, емоційні, вольові, новий рівень самосвідомості, виникнення почуття дорослості, розвиток спонукальної сфери, виникнення потреби у самоствердженні, особливості соціальної активності… інтелектуальні, пізнавальні» [4, с. 88] для виникнення власної поведінки підлітків. У результаті нових якісних змін мотиви дій і вчинків у них стають більш осмисленими, трансформуючись у стійкі особистісні утворення (самоцінності) [там само].

Активний пізнавальний розвиток підлітків, який розгортається навіть не завжди у помітних формах (для них самих і оточуючих), упродовж цього періоду, впливає і на розвиток абстрактного мислення, логічної пам'яті, а також використання метакогнітивних навичок (вироблення стилю інтелектуальної діяльності, у тому числі музично-інтелектуальної). Ці обставини суттєво впливають на зміст думок підлітка [4, с. 88]. Нам імпонують ці судження автора, оскільки вони мають пряме відношення до музично-естетичного розвитку шкільної молоді цього віку, а також музично-педагогічної діяльності вчителя музичного мистецтва, який на уроках з музичного мистецтва може вплинути своєю фаховою компетентністю безпосередньо на бажані шляхи музично-освітнього розвитку підлітків та опосередковано на їх музично-емоційний інтелект.

Тож психологія оперує фактами, які доводять. що у підлітка виникає система власних вимог і норм, які він старанно відстоює; у нього починають складатися відносно стійкі та незалежні погляди, судження й оцінки. Проте слід зауважити, що вони можуть змінюватися під впливом позицій і думок референтної групи однолітків. Цей факт підтверджує, що свідомість підлітків перебуває у процесі становлення [там само].

Нас особливо цікавить емоційна сфера підлітків, якій характерні достатньо висока емоційна збудливість, деяка стійкість емоційних переживань, високий рівень тривожності, суперечливість почуттів. Виникають переживання не тільки щодо їх оцінювання іншими людьми, але і щодо моральної самооцінки [4, с. 88]. Тож музичне

мистецтво з його розмаїттям художньо-естетичних образів, чуттєво-емоційних вражень від пережитих під час слухання музичних творів та їх опанування й власного виконання, здатне суттєво впливати на «високу емоційну збудливість» та інші відчуття, згадані вище. Це уможливлює суттєвий педагогічний вплив з боку майбутнього вчителя музичного мистецтва на їх появу, формування та збереження, прояв у самостійному виборі норм поведінки, усвідомлення мистецьких та життєвих цінностей.

Психологами доведено, що саме у підлітковому віці основою мотивації стають цінності, які щоправда перебувають на стадії формування. У підлітковому віці значущими для нього стають не суто виховні впливи дорослих, а цінності і погляди, які домінують у групі однолітків. Упродовж підліткового віку «ціннісні орієнтації ускладнюються, стають ліберальнішими, незалежними, відбувається безумовне схиляння перед визнаними цінностями» [4, с. 89].

Для подальшої освітньої діяльності у роботі з підлітками майбутньому вчителя музичного мистецтва необхідно знати, що у підлітків активно формується ієрархія життєвих цілей, але вони у недостатній мірі володіють засобами їх досягнення. Це впливає на процес опанування соціально-цінною поведінкою та уповільнює її. Ми усвідомлюємо, що вплив референтної групи «не призводить до суттєвої зміни сприйнятих від дорослих ціннісних уявлень, але послаблює зв'язок із батьками і дорослими» [4, с. 89].

Узагальнюючи, можемо припустити, що загалом мотиваційну сферу підлітків характеризує перехід від дотримання зовнішніх вимог щодо моральної поведінки до особистісної активності [там само]. Цей висновок спонукає до винайдення відповідних педагогічних умов, застосування спеціальних методичних заходів щодо здійснення ефективного впливу засобами музичного мистецтв на мотиваційну сферу, поведінку підлітків стосовно формування та проявів їх емоційного інтелекту, оскільки «саме у підлітковій спільноті можна з повною силою емоційно пережити не в уяві, а реально сутність ролі дорослого» [4, с. 90; 2]. Це безпосередньо стосується визначальної роли вчителя музичного мистецтв на подальший характер емоційного інтелекту підлітків. [2].

Отже, із проаналізованого матеріалу можна зробити висновок, що в період дорослішання особистісний розвиток підлітка, його внутрішній світ змінюється і трансформується. У цей період «закладаються основи розвитку морального Я, зокрема: інтелектуальні (пізнавальні), емоційні, вольові якості; новий рівень самосвідомості (почуття дорослості, потреба у самоствердженні), спонукально-мотиваційна та соціальна активність і міжособистісне спілкування» [4, с. 91].

Глибоке дослідження емоційного інтелекту було проведено М. Шпак. Авторка виявила, що «емоційний інтелект» як предмет наукового інтересу і наукова категорія став відносно недавно. Це спричинило різні погляди на цей феномен. М. Шпак зазначає: на думку одних вчених, емоційний інтелект – сукупність розумових здібностей стосовно усвідомлення емоцій і управління ними, пов'язаних із обробкою та перетворенням емоційної інформації [15, с. 81]; інші дослідники трактують цей феномен як «інтегральну властивість особистості як суб'єкта, ставлення до навколишнього світу і до себе як суб'єкта активності, а також до інших як партнерів у спілкуванні та взаємодії» [15, с. 81].

Аналізуючи дослідження М. Шпак стосовно емоційного інтелекту в підлітковому віці, можна переконатися, що для успішної самореалізації підлітку необхідно мати добру емоційну пам'ять, високий рівень емпатійності, розвинену

сенситивність, упевненість у собі та комунікативний потенціал. Усе це є складниками емоційного інтелекту. Вона дослідила зв'язок між рівнем емпатії, комунікативними навичками та здатністю до емоційної регуляції в музичному навчанні.

Нам імпонує висновки М. Шпак стосовно музики, яку дослідниця вважає ефективним інструментом для розвитку самосвідомості підлітків. Авторка визначила, що вікові особливості підліткового віку як перехідного етапу від дитинства до дорослості, з одного боку, створюють сприятливі передумови для розвитку внутрішньо особистісного емоційного інтелекту, а з іншого – соціальна ситуація розвитку підлітка зумовлює необхідність розвитку міжособистісного емоційного інтелекту. Відповідно вона встановила, що розвиток емоційного інтелекту в підлітковому віці потребує цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу з метою збалансованого поєднання когнітивних та емоційних процесів, зумовлених особливостями соціалізації й індивідуалізації дітей цього віку [15].

О. Рябова досліджувала особливості процесу колективного музикування та його вплив на формування музично-стильових уявлень підлітків у закладах музичної освіти. Вона встановила, що колективне музикування – це різновид міжособистісного спілкування, форма колективної музичної діяльності, яка виявляє знання, вміння та навички в усіх учасників колективу в процесі емоційно-виразного, інтерпретаційно-визначеного, ансамблево-узгодженого виконання музики [11].

У своїх дослідженнях Т. Строгаль аналізує теоретичні та практичні підходи до розвитку емоційного інтелекту через мистецьку діяльність, у тому числі музичну. Вона дослідила, що емоційний інтелект підлітка передбачає наявність двох взаємопов'язаних компонентів: розвиток інтелектуальної сфери підлітків (наприклад, формування умінь та навичок через індивідуальну та групову роботу, виступ перед учнівською аудиторією) та розвиток емоційної сфери (наприклад, особистісний зміст понять, що вивчаються, позитивний емоційний фон занять, позитивні здивування, переживання). Т. Строгаль наголошує на важливості арт-терапевтичних методик, таких як танцювально-рухова терапія, ізотерапія та використання музичних творів для стимулювання емоційного реагування підлітків [12].

Цікавий погляд на підлітковий вік пропонує Т. Латишева. Вона розробила структуру творчої активності учнів 5-7 класів на уроках музичного мистецтва, що складається з п'яти компонентів: мотиваційно-вікового, комунікативного, музично-афективного, інтелектуально-творчого та предметно-результативного. Дослідниця надала власне трактування творчої активності підлітків як «вмотивованої потреби до активної самостійної когнітивно-емоційної діяльності школярів, спрямованої на зацікавлене відкриття нових об'єктів творчості за принципом пошукової домінанти з метою отримання індивідуально та соціально значущого результату [7].

Розглянемо концепцію О. Палаженко, який розробив організаційно-методичну модель формування виконавських умінь підлітків у процесі гри на духових інструментах. Вона дозволила розширити тезаурус учнів, які навчаються на духових інструментах шляхом опанування музично-теоретичними основами виконавського мистецтва; набути необхідні музично-теоретичні знання; формувати системність і гнучкість знань в галузі інструментального виконавства та стимулювати позитивну мотивацію до навчання. Він довів, що відбуваються значні позитивні зрушення в активізації пізнавальної діяльності учнів, спостерігається суттєве розширення їх музичного кругозору, збагачення асоціативних зв'язків,

розвиток творчості, ініціативності, оригінальності в процесі розв'язання поставлених завдань, набуття ґрунтовних оперативних знань та умінь [8].

К. Боровенська та О. Байєр емпіричним шляхом перевірили аспекти зв'язку рівня емоційного інтелекту та особистісних характеристик підлітка. Вони встановили, що чим нижчий рівень емоційного інтелекту, тим вище значення інтровертності. Це стосується як міжособистісного, так і внутрішньо особистісного видів інтелекту, а також здатності до розуміння емоцій та контролю емоцій, тобто за умови низького емоційного інтелекту при взаємодії з іншими підлітки надають перевагу дистанції та відокремленій позиції [1].

Цікаві думки стосовно позитивних емоцій, що виникають під час сприйняття музики, висловили Н. Портницька та О. Атаманська. Вони вважають, що переважання підлітками позитивних емоцій під час прослуховуванні музичного твору свідчить про зближення із настроєм музичного твору. До прикладу, ті, хто навчається на струнних інструментах, більшу увагу приділяють внутрішньому змісту творів, краще відчувають настрій, вкладений композитором. Засобом вираження емоційного стану для них є окремі емоційно забарвлені образи і фрази. Піаністи передають свої емоції через складні цілісні образи, переживання яких має характер роздумів з приводу твору і відображає більшою мірою раціональне ставлення до прослуховування творів [9].

Розвиток емоційного інтелекту підлітків залежить від багатьох чинників та умов, що впливають на процес розвитку емоційного інтелекту на уроках музичного мистецтва. Цими чинниками є: комфортна атмосфера, толерантні взаємовідносини між учнями на уроках мистецтва, емоційне спілкування з творчістю митців, участь підлітків у мистецьких проєктах разом із батьками та вчителями [16]. Серед умов, необхідних для розвитку емоційного інтелекту школярів, виділяються: робота у парах (наприклад, обговорення емоцій після прослуховування твору), командна робота над творчими проєктами, позакласна діяльність (наприклад, концерти, театральні вистави) та рефлексивне письмо [16].

Отже, розглянувши та проаналізувавши наукові праці сучасних дослідників можемо зробити висновок, що розвиток емоційного інтелекту підлітків передбачає вирішення сукупності взаємопов'язаних завдань: навчити усвідомлювати та визначати власні емоції; спонукати до необхідності помічати та розуміти базові емоції інших людей; сприяти формуванню особистості підлітка як людини, яка відчуває свою успішність у різних видах діяльності на всіх етапах життєвого шляху.

У процесі музичної діяльності, емоційний інтелект підлітків формується у процесі набутого під час музичних занять досвіду музично-естетичних емоцій та усвідомлення їх впливу на інших. Спеціально підібрана вчителем музичного мистецтва музика здатна вплинути на формування у підлітків уміння дослухатися до почуттів інших людей, розуміти їх позиції та активно виявляти співчутливе ставлення до їх проблем як похідного результату сформованого емоційного інтелекту.

Література:

1. Боровенська, К. С., Байєр О. О. Особливості емоційного інтелекту підлітків. *Київський науково-педагогічний вісник*. № 20, 2020. с. 9-14.

2. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка: монографія. К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. 340 с.

3. Зимянський А. Роль емпатії у розвитку моральної самосвідомості підлітків. Освіта регіону. № 2, 2011. с. 197-200.

4. Зимянський А.Р. Соціально-психологічні передумови розвитку моральної самосвідомості у підлітковому віці: Наука і освіт. Сучасні виміри. Педагогіка і психологія. ІІІ(19), Вип.: 38, 2015. С. 88-91.

5. Єгорова І. Управління процесом формування національної самосвідомості на уроках музики в сучасних умовах. Управління національною освітою в умовах становлення і розвитку української державності : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Київ : ІЗМН, 1998. с. 491-497.

6. Крайг Г, Бокум Д. Психологія розвитку: навч. посіб. Київ: Майстри психології, 2021. 944 с.

7. Латишева Т. В. Формування творчої активності учнів 5 - 7 класів на уроках музичного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 - теорія і методика навчання / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 20 с.

8. Палаженко О. П. Методика формування виконавських умінь підлітків у процесі навчання гри на духових інструментах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 - теорія і методика навчання / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 20 с.

9. Портницька Н. Ф., Атаманська О. А. Порівняльний аналіз структури емоційності підлітків, включених до різних видів музичної діяльності // Український психолого-педагогічний науковий збірник: Науковий журнал. Вип. №4, К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2015. с. 14-18.

10. Реброва О. Є. Теоретичне дослідження художньо-ментального досвіду в проекції педагогіки мистецтва. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. 295 с.

11. Рябова О. В. Колективне музикування як ефективний засіб формування музично-стильових уявлень підлітків. // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. Вип. 4, 2016.– с. 140-143.

12. Строгаль Т.Ю. Арт-терапевтичні методи роботи з підлітками на уроках музики // Перспективні напрямки світової науки: зб. статей учасників тридцятої міжнар. наук.-практ. конф «Інноваційний потенціал світової науки. – XXI сторіччя» Том І. Науки гуманітарного циклу. Запоріжжя : Видво ПГА, 2015. с. 33−36.

13. Туріщева Л.В. Психологічні тренінги для школярів: посіб. для вчителів. Харків: Вид. група «Основа», 2011. 124 с.

14. Чайковська О. М. Психологічні особливості конфліктності особистості у підлітковому віці // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. Вип. 38(1), 2013. с. 251-257.

15. Шпак М. Особливості розвитку емоційного інтелекту і підлітковому віці // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. Вип. 5. Том 2. Херсон, 2016. с. 80-84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_5%282%29_17 (дата звернення 13.06.2025).

16. Шпіца Р. І. Методика формування мистецьких знань учнів 7-8 класів // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки: зб. наук. праць. №1. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. с. 256-260.

Mykhailo KISIUK

Analysis of the peculiarities of the emotional intelligence manifestation in adolescents within music lessons in scientific and methodical literature

In this article, is analyzed the modern scientific and methodical literature. It reveals the meaning of emotional intelligence as a subject of sociopsychological research that has become a widespread phenomenon in recent decades. The concept of emotional intelligence is a significant aspect of the educational process in secondary education institutions in the process of musical teaching of teenage schoolchildren. Having analyzed the scientific literature, it was found that emotional intelligence is a stable mental ability that serves as a positive factor for interpersonal interaction. It is a person's ability to recognize and understand the emotions, intentions, motivations, and desires of other people and their own. Additionally, it involves the ability to manage one's own emotions and those of others to solve practical problems. The author shows that the phenomenon of musical intelligence has a direct semantic connection with the mentality of a person, his idea of the picture of the world. This complex phenomenon combines mental-intellectual, emotional-sensual and figurative-intuitive behavior models unique to each person. The peculiarities of the development of adolescents' emotional sphere depend on their environment, including parents, friends, and others; their awareness of their individual characteristics; their attitude towards the surrounding world and themselves; the restructuring of needs and motives, as well as behavioral norms; the changing demands of society towards adolescents, which forces them to reconcile their needs with the expectations of others and the requirements of social norms. From the scientific works of psychologists, it has been determined that this age

is the most controversial, which is due to its crisis and transitional nature. The active formation of spiritual wealth, morality, and readiness for work encourages adolescents to take a certain civic position. The main psychological needs of adolescents are the desire for communication with peers, independence and self-reliance, emancipation from adults, and recognition of their rights by other people. In the process of musical activity, adolescents learn to analyze their own emotions and realize their influence on themselves and others. Specially selected music forms in adolescents the ability to listen to the feelings of other people, understand their problems, and actively show a compassionate attitude towards their problems.

***Keywords*:** emotional intelligence, adolescence, musical art, personality formation

References:

1. Borovenska, K. S., Bayer O. O. Peculiarities of the emotional intelligence of adolescents. Kyiv Scientific and Pedagogical Bulletin. No. 20, 2020. p. 9-14.
2. Bulakh I.S. Psychology of Personal Growth teenager: a monograph. K. : NPU imeni M.P. Dragomanova, 2003. 340 s.
3. Zymyansky A. The role of empathy in the development of moral self-awareness of adolescents. Education of the region. No. 2, 2011. p. 197-200.
4. Zymyansky A.R. Social and psychological conditions of moral identity in adolescence. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III(19), Issue: 38, 2015 C.88-91.
5. Yegorova I. Management of the process of forming national self-awareness in music lessons in modern conditions. Management of national education in the conditions of the formation and development of Ukrainian statehood: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference. Kyiv: IZMN, 1998. p. 491-497.
6. Kraig G, Bokum D. Psychology of development: a teaching manual. Kyiv: Masters of psychology, 2021. 944 p.
7. Latysheva T. V. Formation of creative activity of students of grades 5-7 in musical art lessons: author's abstract. dissertation ... candidate of pedagogical sciences: 13.00.02 - theory and methods of teaching / National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Kyiv, 2015. 20 p.
8. Palazhenko O. P. Methodology of formation of performing skills of adolescents in the process of learning to play wind instruments: author's abstract. dissertation ... candidate of pedagogical sciences: 13.00.02 - theory and methods of teaching / National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Kyiv, 2015. 20 p.
9. Portnytska N. F., Atamanska O. A. Comparative analysis of the structure of emotionality of adolescents involved in various types of musical activity // Ukrainian Psychological and Pedagogical Scientific Collection: Scientific Journal. Issue. No. 4, Kyiv: Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, 2015. p. 14-18.
10. Rebrova O. E. Theoretical study of artistic and mental experience in the projection of art pedagogy. Kyiv: NPU named after M.P. Dragomanov, 2013. 295 p.
11. Ryabova O. V. Collective music making as an effective means of forming musical and stylistic ideas of adolescents. // Bulletin of the Ivan Franko State University of Zhytomyr. Pedagogical Sciences. Issue 4, 2016. p. 140-43.
12. Strogal T.Y. Art-therapeutic methods of work with adolescents in music lessons. // Promising directions of world science: collection of articles of participants of the thirtieth international scientific-practical conference "Innovative potential of world science. - XXI century" - Volume I. Sciences of the humanitarian cycle. - Zaporizhzhia: Publishing house of the PGA, 2015. - pp. 33-36.
13. Turishcheva L.V. Psychological trainings for schoolchildren: a manual for teachers. Kharkiv: Publishing house group "Osnova", 2011. 124 p.
14. Chaykovskaya O. M. Psychological features of personality conflict in adolescence // Problems of modern pedagogical education. Pedagogy and psychology. Issue 38(1), 2013. - pp. 251-257.
15. Shpak M. Peculiarities of the development of emotional intelligence and adolescence // Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences. Vol. 2, issue 5. – Kherson, 2016. – pp. 80-84.
16. Shpitsa R. I. Methodology for the formation of artistic knowledge of students of grades 7-8 // Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynsky. Pedagogical Sciences: Collection of Scientific Works No. 1. – Mykolaiv: Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynsky, 2017. – pp. 256-260.